

ԿԻՒԿԻԱՅԻ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ 1909 Թ. ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ*

Կ. Պոլսի Հայոց Պատրիարք Եղիշե Դուրյանի, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Մասթուս Բ. Իզմիրյանի և հայ բարեսիրական կազմակերպությունների նամակագրությունը

Օսմանյան կայսրությունում իրականացված Հայոց ցեղասպանությունն ունեցել է ոչ միայն իր հստակ ժամանակագրական, այլև աշխարհագրական շրջանակները: Առ այդ՝ 1890-ականներին, 1909-ին և 1915 թվականին հայ ժողովրդին հասցված հիմնական հարվածները կենտրոնացել են նախապես որոշված տարածաշրջանների վրա: Ակնհայտ է, որ երկրորդ պարագայում թիրախ էր դարձել Ադանայի և Հալեպի վիլայեթներում բնակվող Կիլիկիայի հայությունը, որը 20-րդ դարի սկզբներին տնտեսական ու մշակութային բուռն վերելք էր ապրում: Այդ վերելքի կասեցումը ամենադաժան ու անմարդկային եղանակներով, ցույց էր տալիս, որ Օսմանյան կայսրության ինչպես հին, այնպես էլ նոր վարիչները միասնական են հայ ժողովրդի հետևողական բնաջնման ու տեղահանության իրենց քաղաքականության մեջ:

1909թ. ապրիլին տեղի ունեցած Կիլիկիայի հայության զանգվածային կոտորածները հստակորեն ծրագրավորված ցեղասպանական գործողությունների շղթայում յուրահատուկ «կապող օղակի» դեր խաղացին, որն ամբողջացրեց 1890-ականների և 1915-ի ու նրան հաջորդած իրադարձությունների ողջ խճանկարը: Այս հանգամանքը ժամանակին խորությամբ չգիտակցվեց հայոց հոգևոր և ազգային հաստատությունների կողմից, որոնք 1909թ. ապրիլին տեղի ունեցած Ադանայի և շրջակա բնակավայրերի սոսկալի ջարդերից հետո իրենց ուշադրությունը հիմնականում կենտրոնացրին տնտեսական վնասների հաղթահարման և որբերին ու անօթևաններին աջակցելու աշխատանքների վրա: Ուստի, Կիլիկիայի հա-

* Հայաստանի Ազգային արխիվի բաժնի վարիչ Գոհար Ավագյանի հայտնաբերած այս վավերագրերի տպագրությունը «Վեմ» համահայկական հանդեսի հարգանքի տուրքն է 1909թ. Կիլիկիայի հայության ջարդերի անմեղ զոհերի հիշատակին այդ մեծ ողբերգության 100-ամյա տարելիցի առիթով:

յության սոսկալի կոտորածներից հետո սկիզբ առած բարեսիրական աշխատանքներում Կ. Պոլսի պատրիարքարանը ներգրավել էր նաև Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեանը և նրա միջոցով՝ Ռուսաստանի հայութեանը:

Ներկայացնում ենք Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Եղիշե Գուրյանի, «Ադանայի Արկածելոց Նպաստող Յանձնաժողովի» և «Կիլիկիոյ Որբախնամ Կեդրոնական Յանձնաժողովի» գրագրությունները Ամենայն Հայոց Մատթեոս Բ կաթողիկոսի հետ՝ Կիլիկիայի հայութեան 1909թ. ապրիլյան կոտորածների հետևանքով ստեղծված դրության, իրենց ունեցվածքը կորցրած անձանց ու ազգային հաստատությունների ապահովագրական իրավունքների, Կ. Պոլսի պատրիարքի հրաժարականի պատճառների, ինչպես նաև գաղթականների ու որբերի խնամատարության խնդիրների մասին:

Հրապարակվող փաստաթղթերը պահվում են Հայաստանի ազգային արխիվի Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի դիվանի և Սիրիայի հայ գաղթօջախին վերաբերող փաստաթղթերի հավաքածուներում:

Փաստաթղթերը տպագրվում են առաջին անգամ, բնագրին հարազատ, առանց լեզվադճական միջամտությունների: Արխիվի անվանումը տողատակերում չի նշված, քանի որ բոլոր փաստաթղթերը պահպանվում են ՀԱԱ - ում:

Գոհար Գ. Ավագյան

CONSEQUENCES OF THE SLAUGHTER OF CILICIAN ARMENIANS IN 1909

Gohar G. Avakian

N 1
Կ.ՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԸ
ԵՂԻՇԵ ԴՈՒՐՅԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
ԼԱՎՈՂԻԿԵԻ ՀԱՅՈՑ ՅՈՒՐՅԱՆԻ ՏԵՍՈՒՉ
ՍՈՎԱՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՈՍԿԵՐԶՅԱՆԻՆ

7 հուլիսի 1909 թ.
Կոստանդնուպոլիս

Հոգեշնորհ Տ. Սկրտիչ Վարդ. Ոսկերչեան
Հոգևոր Տեսուչ ս. վանույց
Լաւողիկէի

Ազգային Վարչութեան Քաղաքական ժողովը իր ուշադրութեան առարկայ ընելով Կիլիկեան նահանգաց վերջին աղետալի արկածներու հետևանքը հրկիզեալ ազգային հաստատութեանց և մասնաւոր անհատներու շարժական և անշարժ ստացուածոց ապահովագրական իրականց պաշտպանութեան խնդիրը, ուսումնասիրեց զայն մասնագիտական մարմնոյ մը միջոցաւ և ընդունելով անոր տեղեկագրին եզրակացութիւնը մնայուն Յանձնաժողովի մը յանձնեց սահմանել գործադրութեան միջոցները և ըստ այնմ կատարել պէտք եղած դիմումները ապահովագրող ընկերութեանց մօտ:

Մնայուն Յանձնաժողովոյ անդամք են
Հնայեակ Էֆէնտի Խոսրովեան
Յարութիւն " Շահրիկեան
Ռուբէն " Փափագեան
Սմբատ " Քեաթիպեան

Քաղաքական ժողովը նկատելով միանգամայն, որ եթէ մասնաւոր անհատներ ինքնինքնին իրենց ուզած անձանց յանձնեն այս ապահովագրութեան հետ կապ ունեցող իրենց գործերը, որք այնքան փափուկ հանգամանքներ կը պարունակեն իրենց մէջ, և թէ գործուած սխալ մը և հետևապէս աննպաստ վճիռ մը գերազանցապէս կ'ազդէ մնացածներու ելքին վրայ, կարևոր համարեց այս պարագան յանձնել Ձեր ուշադրութեանը և յայտնել թէ կեդր. վարչութիւնը՝ ի հակառակ դէպքի կրնար այդպիսիներու զանգատները ուշադրութեան առնուլ և անոնց անյաջողութեան պատասխանատուութիւնն ստանձնել, հետևապէս անհրաժեշտ դատեց, որ արկածեալ անհատները մտադրութիւն ընծայեն Պատրիարքարանի որոշած և ստանձնած պատասխանատուութեանը և ըստ այնմ կատարեն իրենց դիմումները և իրաւանց պաշտպանութիւնը յանձնեն միմիայն Վարչութեան կողմէ կարգեալ մնայուն Յանձնաժողովին, ներկայացնելով անոր ապահովագրական պայմանագրերն և առշահարակ պահանջուելիք իրաւանց վերաբերեալ բոլոր գրութիւններն:

Վարչական այս տնօրէնութիւններն հաղորդելով նաև Ձեզ, կը յանձնարարենք ըստ այնմ կարևոր հրահանգները տալ վիճակիդ արկածեալ վայրերու մերազնեից, ինչպէս նաև կատարել հարկ եղած բանակցութիւնը ապահովագրական մնայուն յանձնաժողովոյ հետ ի Պօլիս կամ անոր կողմէ ցոյց տրուելիք ներկայացուցչին հետ յատանա, տեղւոյդ հրկիզեալ Ազգային հաստատութեանց և անոնց սեփական կալուածոց ապահովագրական իրաւանց պաշտպանութեան վերաբերեալ խնդրոց մասին:

Մնամ աղօթարար Պատրիարք Կ. Պօլսոյ
Եղիշէ Գուրեան

ՀԱԱ, ֆ. 1421, ց. 1, գ. 2, թթ. 1-6, բնագիր, ձեռագիր:

N 2
«ԱՐԱՆԱՅԻ ԱՐԿԱԾԵԼՈՑ ՆՊԱՍՈՂ
ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ» ՆԱՄԱԿԸ ԱՄԵՆԱՅՆ
ՀԱՅՈՑ ՍԱՏԹԵՈՍ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ

Թ.1528
10 հոկտեմբերի 1909 թ.
Կ. Պոլիս

Աստուածաբեալ Վեհափառ Սրբազան
Հայրապետ

Յանձնաժողովս իր որդիական մեծարանքն ներկայացնելով Ձեր Վեհափառութեան, նուիրական պարտականութիւն կը նկատէ իր խորին երախտիքն յայտնել Ձեր Ս. Օծութեան, այն թանկագին հովանաւորութեան համար, զոր ընծեռեց մեզ իր պատրիարքական պաշտօնավարութեան միջոցին և որու շնորհիւ մերձաւոր և հեռաւոր բարեւտր անծիմք փութացին առատածեռնել իրենց օգնութիւնն, ի նպաստ սովելոց և կարօտելոց:

Այս օգնութիւններով Յանձնաժողովս ի վիճակի դրուեցան անցեալ ձմեռ կարօտ զաւառներու մէջ անօթութենէ մեռնելու վտանգին առջև գտնուած մերազնեից նպաստելու, կարօտ երկրագործներու սերմնցու հայթայթելու, և ասոնցմէ դուրս զանազան կողմերէ Պօլիս հասած զաղթական կարօտելոց և աղքատիկ ուսանողաց օգնելու, և ահա հասաւ Ատանայի և Կիլիկիոյ աղէտն, որ ինչպէս ծանօթ է Ձեր Վեհափառութեան, աւերակ դարձուց նոյն կողմերը, և հազարաւորներու կորուստներէ ետք՝ այսօր թողուց կենդանի բազմաթիւ զոհեր, որք իրենց ինչքէն, գոյքէն ու ամեն բանէ զրկուած կը հեծեն անմռուց, կարօտ պատար մը հացի, ողբալով իրենց դառն ճակատագիրը: Միև կողմէ զաւանդերու մէջ երկցող տուվու տազանապը չէ հեռացած դեռ, և ձմեռ չհասած

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

6009
Պոլիս-հունիս 2009
թիվ 1(26) ապրիլ-հունիս

համառայիկական հանդես

ՎԻՄ

աղեկեզ աղաղակներ սկսած են հասնել շատ մը գաւառներէ օգնութեան համար, որոնց մէջ կը գտնուին նաև Ատանայի աղետեալներու ընտանիքներն ևս: Մայրաքաղաքիս մէջ ալ զգալապէս աւելցած է կարօտեալներու թիւն, որոնց մեծ մասը զաղթականներ են Ատանայէ, և որոց ապրուստի, բնակարանի և դրամագլխի հոգը կը ծանրանայ նպաստից սնդուկին վրայ: Ասոնցմէ դուրս հաստատուն եկամուտի չգոյութեան պատճառաւ առ այժմ Յանձնաժողովս կը հայթայթէ գաւառներէ հասած հարիւր ուսանողներու բոլոր պէտքերն, որոնք ուսում կ'ստանան պետական և ազգային բարձրագոյն վարժարաններու մէջ, և որոնցմէ շատեր նոյն իսկ Ձեր Վեհափառութեան Պօլիս գտնուած միջոցին յանձնարարած պատանիներէն են:

Հակառակ այս բազմապահանջ կարօտութեանց, նպաստից հասոյթներ, չընենք բոլորովին դադրեցան, բայց զգալապէս նուազեցան, այնպէս որ Յանձնաժողովս շուարած է ինչպէս գոհացում տալ վերահաս ծնրան առթիւ այս ամէն պէտքերուն, որք անմիջական են: Ուստի, Յանձնաժողովս փութաց նոր կոչ մ'ուղղել բարեսէր անձանց և նպաստից հանգանակիչ մարմնոց և համարձակութիւն կը խնդրէ Ձեր թանկագին հովանաւորութիւնն ևս աղերսելու, որպէսզի Ռուսիոյ բոլոր ազնուասիրտ անձանց և մարմնոց զուրջ հրաւիրէք Հայաստանի և Կիլիկիոյ ներկայ աղետալի կացութեան վրայ, և ձեռք բերելով անոնց նպաստներն, շնորհ ընէք հովանաւորելու մեզ, որուն այնքան պէտք ունինք:

Յանձնաժողովս՝ Ձեր հայրապետական գործակազեղ զգացմանց խորապէս գիտակ, կը յուսայ վայելել Ձեր Վեհափառութեան ձեռտուութիւնն այս պարագային մէջ, և կը խնդրէ, որ այս առթիւ ընդունիք, 'ի դիմաց բիւրաւոր թշուառներու, մեր անհուն շնորհակալիքը:

Խոնարհելով 'ի համբոյր
Աստուածարեալ Ա. Աջոյդ՝
Մնամք խոնարհ ծառայք և որդիք
'ի դիմաց Նպաստից Յանձնաժողովոյ
Ատենապետ՝ Ա. Ճշմարտախոսեան
Գանձապետ՝ **Գառնիկ Հ...**
Ատենադպիր՝
Անդամք՝ (հետևում է 5 ստորագրութիւն)

ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 2, գ. 1202, թթ. 3-5, քնագիր, ձեռագիր:

N 3
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՄԱՏԹԵՈՍ Բ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԿՈՆԴԱԿԸ
«ԱՂԱՆԱՅԻ ԱՐԿԱԾԵԼՈՑ ՆՊԱՍՏՈՂ
ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻՆ»

Թ.504

25 նոյեմբերի 1909 թ.
Ս. Էջմիածին

Մատթեոս ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի...

Ամենապատիւ Նախագահի Յանձնաժողովոյ նպաստից արկածելոց Հայոց Ատանայի հարագատի Մայր Աթոռոյս նուիրեմք ողջոյն հանդերձ Հայրապետական օրինութեամբ.

Ընկալաք զգրութիւն Յանձնաժողովոյդ, զտողեալն անցելոյ Հոկտեմբերի, ընդ համարաւ 1528, որով խնդրէ գտնօրէնութիւն մեր զխնդրոյ օժանդակութեան մերագնեայ արկածելոցն Ատանայի: Առ այս ծանուցանեմք Յանձնաժողովոյդ, եթէ մեք անյարմար գտաք տալ կազմել զնոր մարմին հանգանակութեան ի նպաստ կարօտ ժողովրդականն Ատանայի, զի Յանձնաժողովն նպաստից հայոց Տաճկաստանի, որ ի Տփլիսիս, արդէն առնէ կոչս հանգանակութեան ի մէջ մերագնից ժողովրդեան Կովկասու և գծողվեալ դրամս մասն առ մասն փոխադրէ ի պատրիարքարանդ ի ձեռն դեսպանի Ռուսաց մայրաքաղաքիդ: Ձկնի ընդունելոյ մեր զվերոյիշեալ գրութիւն Յանձնաժողովոյդ, ըստ կարգադրութեան Մերում Յանձնաժողովն նպաստից, որ ի Տփլիսիս առաքեաց յանուն Պատրիարքարանիդ ի ձեռն յիշեալ դեսպանի ի նպաստ արկածելոցն Ատանայի զերիս հազար (3000) ռուբլիս և ընդ հուլայ ժամանակի առաքեսցէ ևս զերիս հազար (3000) ռուբլիս ի նոյն նպատակ, այլ և Յանձնաժողովն պարտի առնել կոչս առ մերագնեայ ժողովուրդս Ռուսաստանի վասն օժանդակելոյ նպաստիւք ի ձեռն նոյն Յանձնաժողովոյ յատկապէս արկածելոցն Ատանայի:

Ողջ լերուք, զօրացեալ ի Տէր և օրհնեալ ի մէնջ: Ամէն:

[Ամենայն Հայոց Մատթեոս Բ Կաթողիկոս]

ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 2, գ. 1202, թ. 6-7, թողուն, ձեռագիր:

N 4
**«ԿԻԼԻԿԻՈՂ ՈՐԲԱՆԵՆԱՍ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ
ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ» ԳՐՈՒՅՑՈՒՆԸ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՄԱՏԹԵՈՍ Բ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ**

3/16 դեկտեմբերի 1909 թ.
Կ. Պոլիս

**Վեհափառ Տ. Տ. Մատթեոս Բ. Սրբազան
Կաթողիկոս և Հայրապետ Ամենայն Հայոց Ի
Ս. Էջմիածին**

Կիլիկիոյ Որբախնամ Կեդրոնական Յանձնա-
ժողովն որդիական խոնարհութեամբ ներկայիս
Ձեր Վեհափառութեանն կը դիմէ յայտնելու Կիլի-
կեան դժբախտ որբերու կարօտը ի մասին Ձեր
Հայրական հոգածութեան և օրհնութեան:

Յանձնաժողովս գիտակից այն ահաւոր պա-
տասխանատուութեան զոր ստանձնուն է հանդէպ
անտէրունց որբերու, միանգամայն խորին ցաւօք
տեսնելով յարաճուն պէտքերու դէմ միջոցներու
անբաւականութիւնը, ձեռնարկեց դիմել հանուր
հայութեան որբաստր զգացմանը, պարզելով թշու-
աւ որբերու գոթութեան կարօտ դառն վիճակը: Առ
այդ թէ Թուրքիոյ և թէ արտասահմանի Առաջնոր-
դութեանց զրկեց նամակներ և ընդհանուր հայու-
թեան ուղղեալ կոչեր և խնդրեց փութացնել հան-
գանակիչ մասնախումբերու կազմութիւնը, որպէս
զի օր առաջ յանձնաժողովիս հասնի մեծատու-
նին նուէրէն մինչև այրիին լուսնա՝ որոնց ձեռնա-
կարկառ կսպասեն ծնողագուրկ որբուկները:

Նիւթական դժուարութիւնը, որուն կը բաղխի
որբախնամ գործը, ուրիշ պարագաներու մէջ յու-
սահատեցուցիչ բնութիւն պիտի ունենար մեզ
համար, բայց դժբախտ որբերու աղեխարշ կա-
ցութիւնը, որուն խիստ մօտէն գիտակ ենք, մեզ
բարոյական ոյժ կը ներշնչէ, մանաւանդ, որ համո-
զուուն ենք, թէ հայութիւնը գիտէ տառապանքի
օգնել և ունի գորովի մարմնացում Հայրիկ մը,
տառապեալ Ս. Լուսաւորչի Աթոռին վրայ:

Վրդ, որբախնամ գործին այս դառն վիճակը
Յանձնաժողովին համարձակութիւն կուտայ խո-
նարհաբար Ձեր Վեհափառութեան զրկելու բաւ-
ականաչափ կոչեր, հրահանգներ և նամակներ
աղերսագին խնդրելով, որ բարեհաճէք Հայրա-
պետական շնորհաբեր գրութեամբ մը Ռուսաս-
տանի հայաբնակ քաղաքներ զրկել տալ:

Մատչելով ի համբոյր Սուրբ և Օծեալ Աջոյդ և
յայտնելով յանուն հազարաւոր դժբախտ որբաց անե-
նախորին երախտապարտութիւն, մնամք կարօտի
Ձեր Վեհափառութեան շնորհաբեր օրհնութեան¹:

խոնարհ որդիք Ձեր

¹ Վեհափառի կրնդակը գրվել է դեկտեմբերի 22-ին (Ֆ.57, g.2, q.1202, թթ.10-11):

Ի դիմաց Որբախնամ Կեդր. Յանձնաժողովոյ
Ատենադպիր Ս. Սուրին
Ատենապետ Ա. Գ. Շմաւոնեան

ՀԱԱ, ֆ. 57, g. 2, q. 1202, թ. 8-9, բնագիր, ձեռագիր:

N 5
**Կ.ՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԸ ԵՂԻՃԵ
ԴՐՈՒՅԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՄԱՏԹԵՈՍ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ**

Թ.1640 23 դեկտեմբերի 1909 թ.
Կ. Պոլիս

Աստուածարեալ և Վեհափառ Ս. Հայրապետ

Շնորհ ունեցանք ստանալու Ձեր Վեհափա-
ռութեան Նոյեմբեր 25 թուականաւ օրհնագիր
կրնդակը, որով կը ծանուցանէինք թէ անյարմար
տեսնելով նոր Յանձնաժողով կազմել, Ատանայի
կարօտեւոց օգնութիւն հայթայթելու համար, Տփ-
ղիսի Հանգանակիչ Յանձնաժողովին յանձնարա-
րած էք Կովկասի մերազնից նպաստները հաւա-
քել և մասն առ մաս զրկել Պատրիարքարան
Ռուսաց Վսեմ. Դեսպանի ձեռօք, ինչպէս որ արդէն
3000 թուալի զրկուած է և նոյնքան գումար մ'աւս
պիտի զրկուի ընդհուր:

Ձեր Վեհափառութեան բարերար տնօրէնու-
թիւնը մեծ խրախոյս պատճառեց մեզ և զգացու-
եցանք տեսնելով, որ առաւտագութիւն պատեղ
որբան մօտէն կը զգար իր տառապեալ որդուց
աղէտալի վիճակը և կը փափաքէր սպեղանի հայ-
թայթել անոնց: Յանուն այդ թշուառներուն մա-
տուցանելով մեր երախտիքը պարտք կը համա-
րենք յաւելցնելով ցաւօք թէ Հայաստանի ներքին
գաւառներէ ոմանք ալ մեծ կարօտութեան և սո-
վու վտանգին մատնուած են, ինչպէս Ատանայի և
շրջակայներէն գատ՝ Կիլիկիոյ մէկ քանի վիճակ-
ները անմիջական նպաստներու կը կարօտին:

Ընդ գրոյս կը հաղորդենք Ձեր Վեհափառու-
թեան ցարդ Պատրիարքարանս հասած կարօ-
տութեան գրերու մէկ քաղուածն, որպէսզի Ձեր
Վեհափառութեան միջոցաւ Ռուսիոյ պատուա-
կան մեր եղբայրները իրաց վիճակին մօտէն տե-
ղեակ լինին, և ըստ այնմ շարունակեն տածել
գութ և հոգածութիւն, իրենց անսուաղ և տառա-
պեալ եղբայրներու մասին²:

Մատչելով ի համբոյր Աստուածարեալ Ս. Աջոյն
Մնամ խոնարհ որդի Ձերդ Վեհափառութեան
Հրժ. Պատրիարք Կ. Պոլսոյ Եղիշէ Դուրեան

ՀԱԱ, ֆ. 57, g. 2, q. 1202, թ.թ. 12-13: Բնագիր: Ձեռագիր:

² Կից ուղարկված տեղեկագրում ներկայացված է Երզնկայի, Կյուրիցի, Մալաթիայի, Ալանի, Ջեթոնի, Սեբաստիայի, Տիվրի-
կի հայության անմիջաբար վիճակը (նույն տեղում, թթ.14-16):

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԱՍՏՆԱԳՐԱՐԱՆ

Քիվ 1(26) ասպիլ-հունդիս 2009

համահայկական համոթես

ՎԻՄ

N 6
Կ.ՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԸ
ԵՂԻՇԵ ԴՈՒՐՅԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՄԱՏԹԵՆՍ Ք.
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ

Թ.416 31 դեկտեմբերի 1909 թ.
Կ.Պոլիս

Վեհափառ և Աստուածարեալ Ա. Հայրապետ

Տարույս Օգոստոս 25 թուականաւ նախորդ գրովս փութացած եմ արդէն հաղորդելու Ձեր Վեհափառութեան այն տեսակցութիւնը՝ զոր ունեցած էի մայրաքաղաքիս Ռուսաց Վսեմ. դեսպանին հետ, փոխադարձ այցելութեանց առթիւ:

Ձեր Վեհափառութիւնը անշուշտ ստացած է այդ գրութիւնը, որու պատասխանը չ'կրցայ թէև ստանալ, բայց կը մտածեմ, որ Ձեր Վեհափառութիւնն ալ հազիւ գահակալած՝ շրջապատուած է ծանրածանր հոգերով, բերմամբ ժամանակիս և պարագաներու:

Կիլիկիոյ ցաւալի աղետն արդէն յայտնի է Ձեզ՝ իր բոլոր մանրամասնութիւններովը: Մեր պաշտօնի սկսած օրն այդ վերջը ազգին մէկ կողին վրայ բացուած՝ յորդահոս կ'արիւնէր, և թև կեդրոնական իշխանութեան կողմէ պատերազմական Ատեաններու առաքումն դէպի արկածեալ վայրերը՝ անդորրութիւնը վերահաստատելու և յանցաւորները պատժելու յոյսը կը ներշնչէր, բայց մեծ եղաւ մեր զարմանքը՝ երբ Կիլիկիոյ գանազան վայրերէն մեզ ուղղուած գրեր կը գօժէին ո՛չ միայն ոճրագործներու մեծաւ մասամբ անպատիժ թողուիլը, այլև նոյն իսկ արկածեալ հայերէն շատերու բանտարկուիլը՝ մտացածին և ստապատիր գրապարտութիւններով և ցաւալի է ըսել ...ին* Ատանայի մէջ կախաղան կը հանուէին քանի մը թրքերու հետ նաև եօթն հայեր:

Օր աւուր հասած գրերն ըլլայ՝ արկածեալ վայրերէն, ըլլայ՝ Պատրիարքարանի կողմէ ղրկուած պատուիրակներէն, արդէն կը զալարէին մեր սրտերը, պատմելով աղետին ընդհանուր հանգամանքը: Հետևապէս հարկ եղաւ խառն ժողովոյ հետ կրկնապատկել մեր դիմումները կառավարու - թեան մօտ, և քանիցս թէ՛ անձամբ և թէ՛ թաքրիրներով կառավարութեան ուշադրութիւնն հրաւիրել յետոյ այդ ցաւալի աղետին վրայ՝ խնդրած էինք՝ նախ հայերու անմեղ հրատարակուիլը, ինչպէս էին իրօք, և երկրորդ՝ այդ կոտորածի հեղինակներուն, թելադիրներուն խստիւ պատժուիլը առանց կրօնի և ազգի խտրութեան: Մեր առաջին պահանջման գոհացում տրուեցաւ, և կառավարութիւնն նախարարաց խորհրդոյ որոշմամբ, Յուլիս 31-ին կուգար պաշտօնապէս հրատարակել հայոց անպարտութիւնն Ատանայի աղետին մէջ, և թէ նոյն իսկ մեծ Եպարքոսն բերանացի խոստումներով

* Տեքստուն այսպէս է:

կ'ապահովէր զմեզ թէ հայերու վրայ այլևս մահու պատիժ չ'պիտի գործադրուի:

Այս պաշտօնական յայտարարութիւնն և Եպարքոսին մեզ տուած հաւաստիքն կը յուսադրէին զմեզ որ այդ ամէնը պիտի կրնան իրենց բարերար ազդեցութիւնը ունենալ իշխանութեանց, ժողովրդեան միտքերու և նոյն իսկ Ատանայի մէջ գործող պատերազմական Ատեաններու վրա, որոնք կը շարունակէին իրենց տխուր պաշտօնը, բանտարկելով նոյն իսկ եկեղեցականներ և դատապարտելով զանոնք: Պաշտօնական յայտարարութեան վրայ՝ նոյն իսկ կառավարական շրջանակներու մէջ դիտողութիւններ սկսան ըլլալ, թէ ատով իսլամներն ամբաստանուած և վարկաբեկուած էին: Ուրեմն թէ՛ իրերու ընթացքն կասեցնելու, և թէ՛ գործողութեանց հիմ մը ունենալու համար, հարկ էր նոր ուղղութիւն մը գծել, և ազգային վարչութեան հետ խորհրդակցութեամբ նոր թաքրիրով մը բողոքելով հանդերձ անիրա բանտարկութեանց և դատապարտութեանց դէմ, պահանջեցին այս մեծ ոճրին զլխաւոր հեղինակներուն պատժուիլը, և դիտել տալով թէ հասարակ ժողովուրդը լրկ գործիք մը եղած էր անիծապարտ արարքներու (վասնզի կախաղանի դատապարտուողները սովորաբար այդ դասակարգէն էին) և թէ մենք հեռի վրեժխնդրական ոգիէ, երկրին օգտին համար՝ արդարութեան անաչառ գործադրութիւնը միայն կը պահանջէինք:

Գլխաւոր ոճրագործներու պատժուելն, յօրինակ և ի՛ գզուշութիւն այլոց՝ անհրաժեշտ էր յանուն արդարութեան, բայց մեծ եղաւ մեր ցաւն ու զարմանքը, երբ օգոստոս 23-ին Իսմայիլ Ֆազլը փաշա՝ իբրև նախագահ Ատանայի Պատերազմական Ատեանին մեզի այցելութեան զայով Պատրիարքարան, հաղորդեց թէ ինչ պատիժներու ենթարկուած էին Ատանայի վայրին ու օգոստոսանը, Իսհան Ֆիքրիին, Պաղատախոյստէն, Ասաֆը և այլն – ծաղրական պատիժներ, որոնց դէմ սաստկապէս բողոքել մեր պարտականութիւնն էր:

Այս պարագան երբ Օգոստոս 25-ի խառն ժողովոյ նիստին մէջ յայտնեցինք, ցաւազին և յուսահատական տպաւորութիւն մը այլայլեց յայտնապէս բոլոր ժողովականները, որոնցմէ ոմանք ստոյգ աղբիւրներէ տեղեկացած էին նաև թէ շաբաթներ առաջ մահուան դատապարտուած թուրքերու հետ նոյն դատապարտութիւնն կրող հինգ հայերն ալ պիտի կախուէին, անդիմադրելի յուզում մը ընդվզեցուց ամենքս ալ:

Ժամանակ չէր վարանելու և մենք՝ խառն ժողովոյ որոշման հետևելով՝ իբրև վերջին միջոց և բողոք գործուած անիրաւութեանց դէմ, մատուցեցնք մեր հրաժարականը Մեծ Եպարքոսին, յայտնելով թէ Ատանայի եղերական դէպքին իսկութիւնը կառավարութեան կողմէ ճշտուելէ յետոյ երբ կ'ապաստւէր որ պատերազմական Ատեաններու կողմէ նախկին դրութեամբ և կողմնակցական ոգով արձակուած վճիռները բարեփոխուին, և նոյն սոսկալի աղետին կազմակերպողները՝ յետ անաչառ դատարանի՝ արժանաւոր պատժոյ են-

թարկուից: Կառավարութեան կամ պատերազմական Ատեաններու բռնած ընթացքը յուսախար կը թողու զմեզ արդար արդիւնք մը ձեռք բերելու մասին, և չկրնալով այդ պայմաններով օգտակար ըլլալ իմ պաշտօնի մէջ, կը հրաժարիք...

Մեր այս հրաժարման վրայ՝ իրաւ է, որ առկա-խուեցաւ նոյն հինգ հայերու մահուան վճիռին գործադրութիւնը, ժամանակի ընթացքին մէջ տեսնուեցաւ, որ առջի խտութիւններն մասամբ իւրեք մեղմացան, քիչ շատ արկածելոց օգնելու տրամադրութիւններ երևեցան և եղան, բայց բուն խնդիրն այսինքն գլխաւոր յանցաւորներուն պատժուիլը, կը մնար առկախ: Խառն ժողովէն պատուիրակութիւններ բանակցութիւններ կատարեցին այս հիման վրայ, և կարելի չեղաւ յանգել փափաքուած արդիւնքին, և ուր ուրեմն Արդարութեան Գործոց Նախարարէն Սեպտ. 22 և Դոկտ. 25 թուականաւ երկու պատասխանագրեր ուղղուեցան մեզ: Եւ այսպէս խառնուեցին առաջինը միջադատարար կը յայտարարէր թէ կառավարութիւնը կրկին ամենագլխաւոր նպատակ ըրած է օսմանեան տարրերուն առանց ցեղի և կրօնի խտրութեան անդորրութիւն և արդարութիւն վայելելը, և կը յարէր թէ մինչև ցայժմ կառավարութիւնը Ատանայի ցաւալի անցքերու հեղինակներուն և թելադրիչներուն համոզեալ օրինաց համաձայն և յօրինակ այլոց պատժելու ամեն կարելի ջանքերը՝ ի գործ դնելէ դադրած չէ, և թէ միանգամայն ամեն կողմ թէ օսմանեան տարրերուն կատարեալ համերաշխութիւնը պահպանելու և թէ ապագային ալ նմանօրինակ ցաւալի դէպքերու ասպարէզ չտալու համար ազդու միջոցներ ձեռք առած է, և մանաւանդ թէ Ատանայի անցքերուն առթիւ՝ թէ տեղւոյն վրայ դժգոհութեանց տեղի տուող գործողութիւններ կատարուին, Օսմանեան խորհրդարանի առջև պատասխանատու գտնուող նախարարութեան պարտքն է ստուգել այս ամենը, և ըստ օրինի՝ ի գործ դնել պատշաճը և այլն: Նախարարը կը յիշեցներ՝ ի մէջ այլոց՝ արկածելոց վիճակին բարոյքման համար կառավարութեան նիւթական գոհողութիւնները, և նախարարաց խորհրդոյ որոշմամբ կը հրաւիրէր զմեզ շարունակելու ըստ առաջնոյն մեր հոգևոր պաշտօնը: Այս միջոցներուն Քաղաքական ժողովը ի սպառ քաշուեցաւ իր պաշտօնէն, ո՛չ թէ հրաժարական մատուցանելով կառավարութեան, ինչպէս յայտարարած էր յատենի խառն ժողովոյ (օգոստոս 25), այլ ինչ ինչ նկատումներով՝ Երեսփոխանական ժողովը նոր Քաղաք. ժողովի մը կազմութիւնը օրինաւոր դատեց և ընտրուեցաւ նոր մարմինը, որ նախորդին կիսատ թողած բանակցութիւնը պիտի շարունակէր կառավարութեան հետ, պատրիարքական հրաժարականի խնդրոյ վերաբերմամբ: Դատական նախարարութեան այդ առաջին թուղթին պատասխանը յարմար տեսանք տալ նոր Քաղաք. ժողովի վաւերացումը

խնդրելու առթիւ, և նախարարութիւնն ալ նորընտիր Քաղաքական ժողովոյ հաստատութիւնը մեզ ծանուցանելով՝ գրեց իր երկրորդ թէգրէրն որով կը յայտնէր գլխաւորաբար թէ մինչ յուսալի էր, որ նախորդ թէգրէրով և այնքան բերանացի տրուած յայտարարութիւններու և ապահովութիւններու վրայ մեր հրաժարականն ետ առնենք, մենք տակաւին կը պնդէինք, և այս պատճառ մը եղած էր զգացուելու և ցաւելու և այն, այսու ամենայնիւ յոյս կը յայտնէր դարձեալ թէ իմաստութեամբ պիտի շարժէինք, վերստին դառնալով ի գլուխ մեր պաշտօնին, զոր այս անգամ գէթ չէր սահմանափակէր հոգևոր տիտղոսին ներքև:

Ինչպէս կը տեսնուի սակայն, կառավարութիւնը մեր պահանջմանց գոհացում տալէ կը խուսափէր և սակայն նորակազմ ժողովը ձեռք առաւ խնդիրը, և Կրօնական ու Քաղաքական ժողովներէ խառն պատգամաւորութիւն մը կրկին դիմում ըրաւ Արդարութեան և Ներքին գործոց նախարարներուն և Մեծ Եպարքոսին, որոնց յայտարարութիւններն ալ նախորդ խտութիւններու կրկնութիւնն էին, և կ'ուզուէր, որ մենք դառնանք մեր պաշտօնին, իբրև հաւաստիք ունենալով թէ Նախարարաց խորհուրդը ճշպէլը Պերթէթի կառավարիչ Ասաֆի ամբաստանութեանց մէջ ուշադրութենէ վրիպած պարագաներ երևան բերած ըլլալով՝ որոշած էր անոր երկիցս անպարտ հռչակուելէն ետքն ալ՝ երրորդ անգամ դատաստանի ենթարկել (թէ և նոյն առեւն Ասաֆ արդէն փախուստ տուած էր Պոլսէն):

Բնական էր, որ մեր՝ իբրև սահմանադրական Պատրիարք, լոկ անձնական տեսութեամբ մը չէր, որ պիտի ճշտէինք մեր ուղղութիւնը, որ ազգին ընդհանրութեան համակրանքին արժանացաւ այնքան, այլ ինչ որ կը խորիէ իսկ մեզէն՝ ժողովուրդին ապահովութիւնն էր այն՝ զոր ոչ մէկ գնով կրնայինք անտեսել՝ և Ազգին արժանապատուութիւնը՝ զոր վիրաւորած պիտի ըլլայինք, չնայելով անդարման մնացած իր մահառիթ վերջին: Վարչութիւնը հրաւիրեց նոյն իսկ Օսմանեան խորհրդարանի հայ անդամները, անոնց կարծիքն ալ լսելու համար՝ մեր հրաժարականին ելք մը գտնելու հոգածութեամբ, սակայն անոնց ալ յայտարարութիւնը սա՛ եղաւ, որ լոկ խոստումներէ ազդուելով պէտք չէր որ վերստին ձեռք առնենք մեր պաշտօնը: Խորհրդարանի հայ անդամները խոստացան միւս կողմէ իբր անկախօրէն բանակցութեան մտնել կառավարութեան հետ, Ատանայի աղէտը դարմանիլ տալու առաջարկներ ներկայացնելով, որոնց ի գլուխ նշանակուած էր դարձեալ մեծ յանցաւորներու արժանաւորապէս պատժումը, որով կարելի պիտի ըլլար բարձր բռնել արդարութեան դատը, հայ ժողովուրդին ապահովիչ անդորրութիւն մը ներշնչել և լուծել պատրիարքական հրաժարականի կնճիռը:

Վարչական ժողովները իրենց ընթացիկ գործերին դուրս հետամուտ եղան շարունակել իրենց բանակցությունները նախարարութանց մօտ և հուսկ ուրեմն խառն ժողովը թե՛ Օսմ. խորհրդարանի հայ անդամներուն խոստացած աջակցութանց և թե՛ մեր յայտնի պահանջումներուն վրայ իր հեկտեմբեր 11-ի նիստին սա՛ եզրակացութեան յանգեցաւ թե՛

«Ա.- Վարչութիւնը նկատի առնելով կառավարութեան լաւագոյն տրամադրութիւնը, որուն իբր գրուական կը համարի կախաղանի դատապարտուած հինգ հայերէն զեթ չորսին կեանքերուն շնորհունը. Բ.- ճեպէլը Պէրէէթի նախկին կառավարիչ Ասաֆի վերստին դատարանի ենթարկուիլը, Գ.- Ատանայի կոտորածին մէջ քառասունի մօտ յանցապարտ իսլամներու կախաղան հանուիլը, Դ.- դատապարտուած մէկ քանի հայ եկեղեցականներու և աշխարհականներու արծակունը և Ե.- Կիլիկիոյ Ա. Կաթողիկոսին վերջին անգամ քաշած մէկ հեռագիրը, որով Նորին Սրբազնութիւնը կը ծանուցանէր, թէ Ատանայի կուսակալին լուրջ և անկեղծ խոստումները լաւ ազդեցութիւն մը ներգործած էին իր վրայ և այլն»:

Վարչութիւնը այս հիմերով ենթարկեց խնդիրը Ազգ. ժողովի նկատառման, և ժողովը ամսոյս 18-ի դմնփակ նստին մէջ տրուած բացատրութիւնները լսելէ ետք, քուէարկեց հետևեալ բանաձևը.

«Ազգային ժողովը Ա. Պատրիարք Զօր հրաժարականին առթիւ Ազգ. Վարչութեան բացատրութիւնները լսելէ ետքը, ազգային պահանջումներուն կատարեալ գոհացում մը ձեռք բերելուն մասին վարչութեան ջանքերուն իր վստահութիւնն կրկնելով՝ անոր շրջահայեցութեանը և խոհեմութեանը փութովը նոր դաիլիճին ցոյց տալիք տրամադրութեանց համեմատ, Ա. Պատրիարքի հրաժարականին լուծում տալ»:

Այս է ահա, Վեհափառ Ա. Զայրապետ, մեր հրաժարականի խնդրոյն վիճակը ու հանգամանքը, և հիմա որ Մեծ Եպարքոսը (Յիսակիմ Յիւմի փաշա) հրաժարած և յաջողորմ նշանակուած է՝ սպասողական դիրքի մը մէջ՝ կ'ակնկալենք փափաքուած արդիւնքներու:

Թոյլ տուք, Վեհափառ Տէր, որ գամ այս առթիւ համբուրել Ձեր Ա. Աջն, և Ամանորի և Ա. Ծննդեան տօներուն առթիւ հայցելու, որ Բարձրեալն Աստուած երկար օրեր պարգևէ Ձեր Վեհափառութեան, և զեղու Ձեր օրհնութիւնները մեր ամենուս վրայ:

Մնամ միշտ խոնարհ որդի

Յրժ. Պատրիարք Կ. Պոլսոյ Եղիշէ Եպիսկոպոս Դուրեան

ՀԱՍ, ֆ. 57, g. 2, q. 14, թթ. 1-6, բնագիր, ծեռագիր:

N 7

Կ. ՊՈԼՍԻ ԶԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՂԻՇԵ ԳՈՐԻՅԱԿԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՄԵՆԱՅՆ ԶԱՅՈՑ ՄԱՏԹԵՆՍ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ

Թ.417

31 դեկտեմբերի 1909 թ.

Կ. Պոլիս

Աստուածարեալ և Վեհափառ Ա. Զայրապետ,

Այս աւուր թուականաւ նախորդ մէկ գրովս կանխեցի պարզել Ձեր Վեհափառութեան պաշտօնէ հրաժարման պատճառներն ու պարագաններն:

Իսկ թէ ի՞նչ է Կիլիկիոյ աղետեալ վայրերու վիճակը, որոնք Զալէայի և Ատանայի ամբողջ նահանգները կը կազմեն, մէկ բառով յայտնեմ թէ ամենուրեք համատարած թշուառութիւն և կարօտութիւն կը տիրէ: Կարօտեալներու թիւը 80000 կը հաշուուի, 7-10.000 երկսեռ որբեր, բազմաթիւ նորատի կիներ, այրի և անպաշտպան կը մնան, և թշուառներու այս մեծ բազմութիւնը կորսուած ամէն բան, կը տուայտի կիսամեծ թշուառութեան մէջ:

Ազգային վարչութեան հետ կարելին չզլացանք ՚ի գործ դնելէ. օրինեալ Ազգին ինչպէս ամէն ատեն, նոյնպէս այս անգամ զոհաբերութեանց նոր ճիգեր ըրաւ, նպաստներ քիչ թէ շատ՝ ամէն կողմերէ սկսան դրկուիլ և նկատի առնելով Թուրքիոյ մերազնեցի տարիներով կրած տառապանքն և իր տնտեսական աննախանձելի վիճակն, խորհուեցաւ օգտուիլ օտար մարդասէրներու օգնութիւններէն, և իբրև ապահով միջոց, Վեհափառ Սուլթանի հովանաւորութեամբ կազմուեցաւ նաև Միջազգային Նպաստից Յանձնաժողով մը՝ հայոց և յարանուանութեանց երևելիներէն և օտար անձնաւորութիւններէ, պահուելով մեր նախկին նպաստից յանձնաժողովն, որու բարեսէր անդամները աւելի եռանդ մը դրին գործին մէջ: Մասնաւորաբար որբերու հոգածութիւնը կը կարօտէր լուրջ խնամքի և ասոր համար կազմուեցաւ նաև Կիլիկեան որբախնամ գառ Յանձնաժողով մը, իբր հինգ ամսոյ չափ առաջ, որ նոյնպէս ոգով փարած իր պաշտօնին, իր միջոցներուն ներած չափէն աւելի գոհողութիւններով՝ առ այժմ մէյ-մէկ որբանոց բացած է Դաճընի, Տէօրթ-Եօլի, Մարաշ-ի, Այնթապի, և Մերսինի մէջ, և որոնց մէջ կը պատասպարուին հազիւ 1500-ի չափ որբեր:

Յիշենք նաև անցողակի թէ որբոց խնամածութեան գործին առթիւ ալ Ատանայի կառավարական շրջանակներու մէջ կ'ուզուէր այնպիսի ուղղութիւն մը տալ, որ չէր համաձայնէր բուն դիտուած բարեգործական նպատակին: Գրեր հասան թէ կուսակալն կ'ուզէ որբանոց մը հաստատել և ամէն տարիքէ ու կրօնէ տղաքներ անփութել հոն: Նոյնիսկ կուսակալն ալ անցեալ Սեպ-

տեսներին կը գրեր մեզ իր այս մտադրութիւնն, և կը թելադրեր զմեզ յետս կոչել մեր պատուիրակները և որբոց խնամածութեան համար հոն դրուած երկու քննիչները, փափաք յայտնելով, որ որբոց պաշտպանութեան համար ազգովին ըլլալիք զոհողութիւններն ալ միացուին կառավարութեան ջանքերուն:

Բնական էր թէ չէինք կրնար հաւանիլ այսպիսի կարգադրութեան մը, քանի որ սկզբամբ ազգին կը վերաբերի իր որբերու խնամակալութեան իրաւատութիւնը, և անոր իրաւունքն ու պարտաւորութիւնն է միանգամայն այս ծնողազուրկ մանուկները պատասպարել և խնամարկել, աւանդելով անոնց պէտք եղած նախնական կրթութիւնը, և ուսուցանելով իրենց մայրենի լեզուն ու կրօնքը, սկզբունք մը զոր տէրութիւնը արդէն հանդիսապէս ընդունած էր այլև այլ ժողովուրդներուն իրենց զաւակները դաստիարակելու իրաւունքն ու ազատութիւնը հռչակելով:

Հետևաբար այս տեսութեամբ պէտք եղած դիմումն ու դիտողութիւններն եղան կառավարութեան մօտ, ինչպէս նաև կարևոր հրահանգները տրուեցան այս մտօք Կիլիկիոյ Սրբազան Կաթողիկոսին, Պատրիարքարանի պատուիրակաց, և այժմ նմանօրինակ ձգտում մը կրնայ խափանուած նկատուիլ:

Նոյնպէս կ'արժէ յիշել թէ վերջին մէկ քանի ամիսներու մէջ կրնդնշմարուէր, որ միտում մը կայ ճնշման ենթարկելու Տօրթ-Եօլի, Հաճընի և Ջէյթունի ժողովուրդը: Այս միտումը յայտնուեցաւ առաջին անգամ Ատանայէ ետքը պաշարման վիճակ իրատարակուելով այդ կողմերու վրայ, ուր պատերազմական ատեաններ ալ դրկուեցան: Նախ սկսան խուզարկութիւններ կատարուիլ արգելելու զէնքեր փնտռուելու պատրուակաւ, և բանտարկուեցան Հաճընի Առաջնորդ Տ. Ներսէս Վարդապետ, իբրև զրօգիչ ատենախօսութիւններ ընող, և քանի մ'ամսոյ բանտարկութիւնէ ետքը, թողուեցաւ ազատ: Նոյնպէս բանտարկուեցան Տօրթ-Եօլի Առաջնորդական Փոխանորդ Տ. Սահակ Քահանայ, ուրիշ երեք գլխաւոր ազգայնոց հետ, և անոնք հազիւ ուրեմն արծակուեցան վերջերս:

Ապա խնդիրը անդրադարձաւ Ջէյթունի վրայ, և պատրուակ բռնուելով տարի մ'առաջ տեղւոյն գայմագամին անբարոյ կնոջ մը հետ կենակցութեան առթիւ կառավարական պաշտօնատեղւոյն վրայ իբրև թէ տեղի ունեցած մէկ յարձակումը, ձեռնարկներ եղան անոր հեղինակները ձերբակալելու, որոնք ապաստանեցան լեռն, և ճոյնիսկ զինուորական գործողութիւններ տեղի ունեցան, հետապնդելու համար ճոյն փախստականները, որոնք կը յայտարարէին, թէ այդ խնդիրը նախորդ շրջանին տեղի ունեցած, կառավարութեան կողմէ քննուած ու փակուած էր, և թէ յիշելով Ատանայի պատերազմական ատեաններուն անարդար վիճակները, կը յայտարարէին թէ վստահութիւն չու-

նին անոնց վրայ: Բայց այս հետապնդման բուն նպատակը կը կարծուի ըլլալ Ատանայի աղետի միջոցին այդ լեռնական մերագնէից մինչև 24 ժամու հետաւորութեան մը մէջ գտնուած հայ զիւղերու ո՛ր և է վնաս չ'հասցուելուն համար շրջակայ այլազգ զիւղացւոց հետ կնքած պայմանագրութիւններն, որոնք շատ ախորժ չ'էին պատճառած:

Այդ գործողութիւնները խափանելու համար, Ազգային Վարչութիւնը չ'դադրեցաւ դիմումներ ընել Մեծ Եպարքոսին, մայրաքաղաքիս շարժուն բանակի հրամանատար Մահմուտ Շէլքէթ փաշայի մօտ, որոնց կողմէ տրուած հաւաստիքներուն վրայ թէ փախստականներն երբ անձնատուր ըլլան հազիւ 1-2 ամսոյ թթև պատիժ մը պիտի տրուի՝ անոնցմէ 14-ի ազգայինք անձնատուր եղան, բայց դժբախտաբար իրականութիւնն այն եղաւ, որ այդ անձերն պատերազմական ատեաններու կողմէ 10-15 տարուան շրջայակապ բանտարկութեան դատապարտուեցան և կը մնան ցարդ էրզինի մէջ, իսկ մնացեալ փախստականները՝ այլ ևս անվստահ՝ կը շարունակեն մնալ լեռը, և առարկայ են հետապնդումի, ինչպէս որ անոնցմէ 2-ը քաղաք իջած ըլլալով՝ Դեկտեմբեր 2-ին փոքրիկ ընդհարում մը տեղի ունեցած է զինուորներու և անոնց մէջ, քաղաքը մատնուած է զրգռման, և մէկ ոստիկանի սպանութեամբ, փախստականք պաշարման գիծը խզած և լեռը ելած են:

Կիլիկիոյ այս սգաւոր վիճակին մէջ ամենաողբալին այն է, որ դժբախտ ժողովուրդը նիւթականի հետ հոգևոր մխիթարութեան ևս կը կարօտի: Կիլիկիոյ Սրբազան Կաթողիկոսն գրեթէ առանձինն մնացած է, հոգևոր պաշտօնեաներ կը պակսին իր շուրջը, և ինքն ալ կարծես գուժկան մը եղած է աղէկեզ նկարագրութեանց:

Շատ շնորհապարտ ենք արդարև, Վեհափառ Տէր, որ Ձեր Վեհափառութիւնն ալ հաճած էր իր հայրական բարձր ծայնով ու խօսքերով մխիթարել և յուսադրել զինքն, և յորդոր կարողացած էր միանգամայն, մէկդի թողլու իր հրաժարականի խորհուրդն, զոր ստեպ ստեպ կը յեղեղէր մեզ: Մխիթարական է տեսնել արդարև, որ Նորին Սրբազնութիւնը ամսոյս 12 թուականաւ ուղղած վերջին նամակաւը, ինքն ալ համոզուած ըլլալ կը թուէր, որ հրաժարականն չէր կրնար մխիթարիչ ըլլալ ժողովրդեան, և անշուշտ Ձեր Վեհափառութեան ուղղած օրհնառաք գիրն ստանալէ յետոյ³, ինքն ալ իր կարգին կը յորդորէր զմեզ, որ մենք ալ չ'պնդենք մեր հրաժարականին վրայ, հետևեալ տողերովը. «Միջին ճանապարհը ամենն ապահով միջոցն է թուրքիոյ մէջ ապրելու. քանի որ կառավարութիւնն ևս իր արժանապատուութիւնը պահած ըլլալու համար պահանջք կը դնէ նախ Ձեր վերադարձը յԱթոռ Պատրիարքութեան, և ապա բաւականութիւն տալ եղած պահանջներուն, այս փորձն ալ անելացնելու է դարաւոր փորձերուն վրայ»:

³ Խոսքը վերաբերում է Ամենայն Հայոց Սատրեօս Բ կաթողիկոսի 9 սեպտեմբերի 1909 թ. կնոզակին:

Գալով Բարձր Հայոց ընդհանուր վիճակին, բացի ամրան եղանակին Վանայ կողմերն տեղի ունեցած քրդերու գործած մասնակի ոճիրներէն ուշադրութեան արժանի գլխաւոր պարագաներ բարեբախտաբար չկան, միայն թէ ինչպէս Ձեր Վեհափառութեան ալ յայտնի է, ժողովուրդն տարիներով բռնութեանց և հարստահարութեանց մատնուած, կարօտ է նպաստի և օգնութեան, և նախախնամական է կարծես, որ եթէ Կիլիկիայէ հանապազօր աղեխարշ օգնութեան կոչեր կուղղուին, միւս հայաբնակ գաւառներէն նուազած են մնանօրինակ խնդրանքներն, և այլևս դպրոցի պակասն և կրթութեան պէտքն կը շեշտուին, և միացեալ ընկերութիւնք կը ջանան իրենց միջոցներուն ներած չափով գոհացուն տալ նոյն խնդրանցաւ:

Այս է ընդհանուր վիճակը, Վեհափառ Տէր, Թուրքիոյ Ձեր բանաւոր հօտին, որ թէև հեռի գոհացուցիչ ըլլալէ, բայց մեր յոյսն կատարեալ է, որ ողորմութեամբն Աստուծոյ և Ձեր Աստուածահաճոյ աղօթքի շնորհիւ կարելի պիտի ըլլայ օր աւուր բարւոքումներ ձեռք բերել 'ի շինութիւն և 'ի պայծառութիւն բազմաչարչար Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյս:

Մատչելով 'ի համբոյր Աստուածարեալ Ս. Աջոյդ, մնամ խնձարի որդի,

Հրժ. պատրիարք Կ. Պոլսոյ
Եղիշէ Եպիսկոպոս Դուրեան

ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 2, գ. 14, թթ. 7-11, բնագիր, ձեռագիր:

N 8

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՄԱՏԹԵՈՍ Բ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԿՈՆԴԱԿԸ Կ.ՊՈԼՍԻ
ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՂԻՇԵ
ԴՈՒՐՅԱՆԻՆ՝ ՎԵՐՋԻՆԻՍ
ՀՐԱՄԱՐԱԿԱՆԻ ԽՆԴՐԻ ՄԱՍԻՆ**

Թ.86

17 հունվարի 1910 թ.
Ս. Էջմիածին

Մատթէոս ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի ....

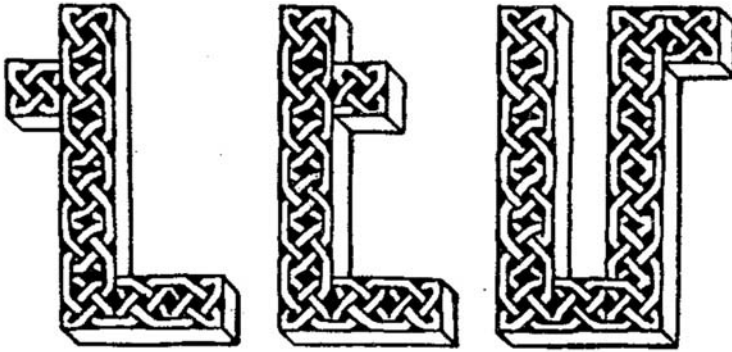
Ամենապատիւ Պատրիարքի Հայոց Թիւրքիոյ Տ. Եղիշէ կրօնախնկոպոսի Դուրեան հարագատի Մայր Աթոռոյս նուիրենք ողջոյն հանդերձ Հայրապետական օրհնութեամբ:

Ընկալաք զերկու գրութիւնս Ձեր յ31-ն անցելոյ Դեկտեմբերի, Թ. 416 և 417, որպէս և յիւրումն ժամու ընկալեալ ենք զտողեալն Ձեր ի 25 Օգոստոսի անցելոյ ամի Թ. 617 զգիրն, որ զփոխադարձ տեսակցութեանց Ամենապատուութեան Ձերոյ և Վսեմափայլ դեսպանի Ռուսաց և զգեկուր-

մանէ վերջոյս յաղագս բարեհաճ վերաբերման քազաւոր կայսերն Ռուսաց առ Ս. Եկեղեցին մեր: Թէպէտև չէին անծանօթ մեզ շարժառիթք և պարագայք հրաժարման Ձերոյ ի պաշտամանէդ և ողբալի վիճակ մերագնեայ բազմաչարչար և նահատակ ժողովրդեան Կիլիկիոյ յերեսաց դժնդակ և աւերիչ կոտորածոյն Ատանայի, կատարելոյն ի ձեռն կոյր ամբոյխի, այլ գոհութեամբ սրտի ընկալեալ զմանրապատում տեղեկագիրսն զայնոսիկ և ուշի ուշով ընթերցեալ՝ ստուգիւ հասու եղաք իրացն, կատարելոց այր, և պահանջից և փոխադարձ յարաբերութեանց Ամենապատուութեան Ձերոյ և Ազգային Կեդրոնական Վարչութեան ընդ Օսմանեան պետութեան: Որդեակդ հոգևոր և պատուական եղբայր մեր, ապաքէն քաջ գիտէք զարդի նոր քաղաքականութիւն և զսահմանադրական վիճակ և զկարգս պետութեանդ, որպէս և զփափուկ կացութիւն մերագնեաց ժողովրդեան Թիւրքիոյ, որում չէ մէկին, եթէ ի վաղիւն արշալոյս ծագեսցի, եթէ կուտակեսցին դժոխաբեր անպք: Յայս սակս հարկ է մեզ ամենեցունցս, որ կոչեալք ենք լինել առաջնորդ և ղեկավար յամեն եղեալ ի խնամս մեր ժողովրդեան, կշռադատել զամենայն պարագայս, որք շուրջ զմիօք, և ըստ այնմ ընթանալ: Գիտէ Սրբազնութիւն Ձեր, եթէ յարատւութեամբ հրաժարականի Ձերոյ ի պաշտամանէդ կարէ յառաջ զալ դանդաղումն ազգային գործոց և տարտամ կացութիւն Ազգային Կեդրոնական Վարչութեան, նագի պահանջք Ամենապաշտութեան Ձերոյ, որ իրաւամբ և արդարութեամբ յարուցեալ և ետեալ էք առաջի պետութեանդ, ի շնորհս եռանդագին և անդուլ ջանից Ձերոյ, Կրօնական և Քաղաքական ժողովոյ: Յոսամք առ Աստուած, եթէ տակաւ առ տակաւ կատարեսցին և ամենայն իղծք Ամենապատուութեան Ձերոյ և ազգիս, միայն բարուք դատենք և հարկ անհրաժեշտ զգամք զյարուցանել զխստագոյն խնդիրս պահանջից, այլ ընթանալ ընդ խոհուն ճանապարհ առանց ծայրայեղ արտայայտութեանց առ ի չտալ տեղի և առիթ նորանոր բարդութեանց և դժուարութեանց:

Արդ՝ քաջ գիտակ զովով մեր խոհական և հեռատես ընթացից և ազօգօտս գործունէութեան Ամենապատուութեան Ձերոյ և Ազգային Կեդրոնական Վարչութեանդ, օրհնենք զամենաեռանդ, մաղթելով յերկնաւոր Հօրէն պարգևել Ձեզ կար և զօրութիւն իմաստութեամբ, լնով զակնկալեալ փափագ ժողովրդեանդ, հաստատուն կալ ի պաշտամանդ յօգուտ բազմակարօտ ազգիս և ի բարեշինութիւն և ի բարեզարդութիւն Ս. Եկեղեցւոյս: Աջ Տեառն մերոյ հովանի լիցի Ձեզ և համայն պատուական անդամոց Ազգային Կեդրոնական Վարչութեան համախորհուրդ վճռով յառաջ վարել զազգային գործս: Ողջ լերուք, պահպանեալ ի խնամս ս. Հոգւոյն, զօրացեալ ի Տէր և օրհ. յաւ. ի մէնք: Ամեն:

ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 2, գ. 14, թ. 12-13 շրջ., թողուն, ձեռագիր:

ՀԱՆԴԷՍ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԵՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

թիվ 1(26) ապրիլ-հունիս 2009

համահայկական հանդես

ՎԷՄ |